

SOORTENBESCHERMING IN HET MERGELLAND, 1996-1999

L.S.G.M. Verheggen, Stichting IKL, Postbus 154, 6040 AD Roermond

In 1996 is de Provincie Limburg in het ROM (Ruimtelijke Ordening en Milieu)-gebied Mergelland een project gestart voor de uitvoering van soortgerichte maatregelen ten behoeve van bedreigde planten en dieren (Rode lijst soorten). De stichting IKL heeft het trekkerschap van dit project op zich genomen. In 1997 zijn voor diverse soort(groep)en maatregelen in uitvoering gebracht of actieplannen opgesteld. In dit artikel worden enkele projecten toegelicht.

PROJECT 'BEHOUD SOORTEN-RIJKDOM MERGELLAND'

Het project 'Behoud Soortenrijkdom Mergelland' beoogt concrete maatregelen voor bedreigde planten en dieren in het Mergelland uit te voeren. Het gaat om zogenoemde additionele projecten, gericht op inrichting en beheer van leefgebieden van soorten, waarvoor binnen het reguliere natuurgebeleid van de terreinbeheerders in het landelijk gebied (gemeenten, terreinbeheerders, waterschap etc.) onvoldoende aandacht is. Een belangrijke reden om het project te laten uitvoeren door de stichting IKL is het sterk op de uitvoering gerichte karakter van het project.

Normaal gesproken voert de stichting IKL geen beheers- en onderhoudswerk uit in terreinen van terreinbeheerders, gemeenten en andere grondeigenaren zoals Rijkswaterstaat en waterschappen. Het werkterrein van de stichting omvat vrijwel uitsluitend kleine landschapselementen van particuliere grondeigenaren, meestal agrariërs. Voor het ROM-

project gelden echter geen beperkingen ten aanzien van de eigendomssituatie. De stichting IKL kan uitvoeringsplannen opstellen en (laten) uitvoeren voor het hele Mergelland. Uiteraard dient dit in goed overleg te gebeuren met de grondeigenaar of terreinbeheerder. De verantwoordelijkheid voor het vervolgbeheer en monitoring van het effect van de maatregelen op de aandachtsoorten ligt bij de terreinbeheerder. Voor monitoringsonderzoek is, uitzonderingen daargelaten, geen budget beschikbaar. Dit betekent dat in voorkomende gevallen een beroep op vrijwilligers moet worden gedaan.

CRITERIA

Voor de begeleiding van het project is een werkgroep ingesteld met vertegenwoordigers van de convenantpartners (Provincie Limburg, Ministerie LNV Directie Zuid, Dienst Landelijk Gebied, Waterschap Roer en Overmaas, Zuiveringschap Limburg, stich-

ting het Limburgs Landschap, Staatsbosbeheer, Vereniging Natuurmonumenten en de gemeenten in het Mergelland). De werkgroep beoordeelt of soortgerichte projecten voor financiering in het kader van ROM-Mergelland in aanmerking komen. Het in totaal voor uitvoering beschikbare bedrag in de periode 1996-1999 bedraagt f 343.500,-. De werkgroep toetst de projecten aan de volgende criteria:

- de soort of soortgroep is landelijk of provinciaal bedreigd;
- de soort of soortgroep is karakteristiek voor het Mergelland;
- het project is kansrijk, de maatregelen hebben direct veel effect;
- het ontbreken op de korte termijn van bestaande subsidieregelingen en andere instrumenten om het project uit te voeren.

UITVOERING

In 1997 zijn 55 soortgerichte projecten in uitvoering gebracht door de stichting IKL (tabel I). Het gaat om 51 uitvoeringsprojecten, waarbij daadwerkelijk beheers- of inrichtingsmaatregelen zijn uitgevoerd en twee actieplannen (Hazelmuis *Muscardinus avellanarius* (STICHTING IKL, 1997) en Boommarter *Martes martes* (BAARSPUL & ZOON, 1997), die als raamwerk dienen voor de uitvoering. Voor twee andere projecten zijn evenmin beheersmaatregelen uitgevoerd: voor particuliere koloniehouders is een brochure over vleermuizen in huizen aangeschaft en voor de Steenuil *Athene noctua* is een nestkastenproject met behulp van vrijwilligers opgezet. Het merendeel van de projecten was gericht op planten en zoogdieren. Daarnaast zijn projecten uitgevoerd voor amfibieën, macrofauna, slakken, sprinkhanen, vlinders (VLINDERSTICHTING, 1997) en vogels.

De meeste projecten zijn uitgevoerd in terreinen van particulieren, gemeenten en kerkgemeenten/parochies (tabel II). Deze eigenaren verlenen over het algemeen snel toestemming voor uitvoering van soortgerichte projecten. Wat de terreinbeheerders betreft dienen projecten te passen in de vigerende beheersplannen. Soms laat de stichting IKL

FOTO I
De Rosse sprinkhaan valt op door de witte verdikking aan het eind van zijn voelspriet (foto René Krekels).

TABEL I

Overzicht projecten soortenbescherming ROM-Mergelland 1997.

• Gemeente Aandachtsoort en omschrijving

Amfibieën

- Nuth *Kamsalamander*; aanleg van poel in beekdal
- Vaals *Vinpootsalamander*; aanleg van vier voortplantingswateren in loofbos en opschonen van vier bestaande poelen in agrarisch gebied
- Wittem *Kamsalamander*; opschonen van twee poelen in agrarisch gebied

Flora

- Margraten *Aapjesorchis*; maaien van verruigd kalkgrasland en verwijderen van houtopslag
- Margraten *Eenbes*, *Ruig hertshooi*, *Boszegge*; kleinschalig hakhoutbeheer in kalkrijk deel van droog Eiken-Haagbeukenbos aangevuld met winterbegrazing door Mergellandschapen
- Nuth *Gele zegge*, *Schubzegge*; plaggen van kalkrijk vochtig hooiland
- Nuth *Grauwe els*; populierenaanplant in beekdal verwijderen
- Gulpen *Kruiptijm*; instellen van begrazingsbeheer met Mergellandschapen in holle weg
- Simpelveld *Smalle raai*, *Dwerggras*, *Kalkhoornbloem*; berkenopslag verwijderen en maaierwerk op spoorwegemplacement voor karakteristieke flora van stenige plaatsen
- Valkenburg *Jeneverbes*; kalkhelling openkappen in bosrand van Eiken-Haagbeukenbos
- Wittem *Tengere veldmuur*, *Kleine steentijm*; plaggen van kalkgrasland in spoortalud
- Wittem *Knikkende distel*, *Grote ratelaar*; inrichten en maaierwerk van verruigd kalkgrasland
- Wittem *Kleine kaardebol*, *Herfsttijloos*, *Bosbies*, *Bittere veldkers*; Witte abelen verwijderen, maaien van ruigtkruidenvegetatie
- Voerendaal *Kleine steentijm*; plaggen van kalkgrasland en hakhoutbeheer in graft
- Voerendaal *Tengere veldmuur*; kalkwand vrijmaken van houtopslag en Bosrank en maaien van grasland

Macrofauna

- Wittem *Macrofauna*; opschonen van bronnen in waterwingebied

Mollusken

- Heerlen *Zegge Korfslak*; maaien van kalkrijke moerasvegetatie en hakhoutbeheer in aangrenzende bosrand

Sprinkhanen

- Valkenburg *Rosse sprinkhaan*; uitrasteren van kalkgrasland en maaien van spoortaluds

Vlinders

- Gulpen *Bos- en kalkgraslandvlinders*; inrichting van corridor voor bos- en kalkgraslandvlinders; maaien van verruigde graslanden, kappen van populieren, ontwikkeling van mantelzoomvegetaties aan bosranden en in kleine landschapselementen

Vogels

- Mergelland *Steenuil*; productie en distributie van 550 nestkasten en opzetten van vrijwilligersnetwerk voor het ophangen en controleren van nestkasten

Zoogdieren

- Gulpen *Hazelmuis*; afvoeren van in bosrand gedumpt snoeiafval en kleinschalig bosbeheer
- Mergelland *Vleermuizen*; informatiebrochure voor afhandeling van meldingen en klachten van particulieren over vleermuizen
- Mergelland *Vale vleermuis*, *Ingekorven vleermuis*, *Grijze grootvleermuis*, *Baardvleermuis*, *Grootvleermuis*; aanbrengen van invlieggaten in toren en zolder van 27 kerken
- Mergelland *Boommarter*; opstellen van actieplan
- Mergelland *Hazelmuis*; opstellen van actieplan
- Vaals *Hazelmuis*; extensivering van maaibeheer wegberm langs bosrand
- Valkenburg *Baardvleermuis*, *Grootvleermuis*; aanbrengen van mestvlonder in kerktoeren en -zolder en verwijderen van mest.
- Voerendaal *Baardvleermuis*, *Grootvleermuis*; aanplant van brede singel en haag als corridor voor vleermuizen
- Wittem *Baardvleermuis*, *Grootvleermuis*; afsluiten van schuilkeldergang voor vleermuizen
- Wittem *Hazelmuis*; extensivering van maaibeheer wegberm langs bosrand

het werk uitvoeren door derden, omdat voor uitvoering van additionele projecten een extra inspanning van het uitvoeringsapparaat wordt gevraagd.

ENKELE VOORBEELDEN

In de volgende paragrafen behandel ik enkele aansprekende projecten wat uitgebreider. Steeds komen de volgende onderwerpen aan de orde: aandachtsoorten, aanleiding en doelstelling, herkomst verspreidingsgegevens en monitoring, beschrijving van de uitgevoerde maatregelen en organisatie.

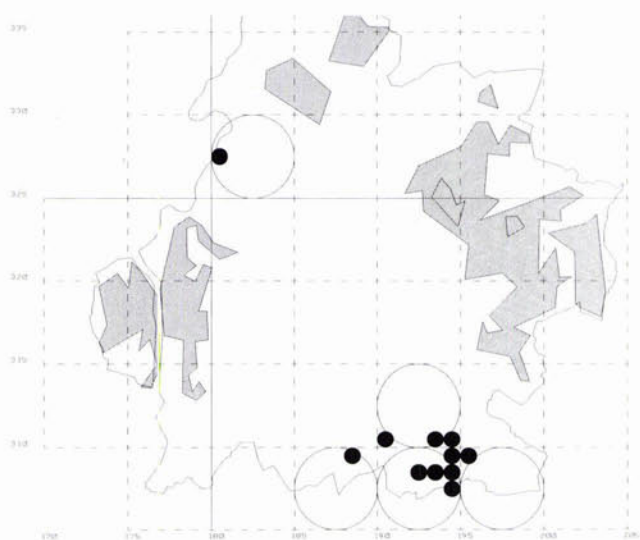
VINPOOTSALAMANDER

De Vinpootsalamander *Triturus helveticus* is bedreigd in Limburg (VAN DER COELEN, 1992) en staat vermeld als kwetsbaar op de landelijke Rode lijst (HOM *et al.*, 1996). Zijn verspreiding in Nederland is beperkt tot Limburg en Noord-Brabant, met in Limburg zwaartepunten in Zuid- en Midden-Limburg, de oostelijke Maasoever en de Peel. In het Mergelland komen twee van elkaar geïsoleerde populaties voor in het Geuldal / Vijlenerbos bij Epen-Vijlen en het Gulpdal bij Slenaken. Daarnaast zijn nog twee buiten deze kerngebieden gelegen vindplaatsen bij Lands-

TABEL II

De eigendomssituatie van de projecten in 1997.

Eigenaar	Aantal projecten
Kerkgemeente	28
Particulier	6
Gemeente	4
n.v.t.	4
Zuidlimburgse Spoorwegmaatschappij	3
Waterleiding Maatschappij Limburg	3
Vereniging Natuurmonumenten	2,5
Limburgs Landschap	2
Staatsbosbeheer	1
NS Railinfrabeheer	0,5
totaal	55

FIGUUR 1.
Vindplaatsen van de
Vinpootsalamander in
Zuid-Limburg (open
cirkel=uurhok met
waarnemingen vóór 1985,
dichte cirkel=kilometerhok
met waarnemingen na
1985).

rade (Kruisbos) en Geulle (Bunderbos) bekend. In de periode 1985-1996 is de Vinpootsalamander in het Mergelland waargenomen in elf kilometerhokken (figuur 1).

DROOG GEVALLEN POELEN

Aan de noordwestkant van het Kerperbosch en Vijlenerbos ligt een keten van bos- en weilandpoelen waarvan de meeste in de voortplantingstijd van amfibieën droog vallen of permanent droog staan. In drie van de in

totaal elf poelen leven Vinpootsalamanders. Deze liggen op de overgang van löss- en beekdalgronden naar vuursteenhellinggronden in loofbos. De ontwateringstoestand van de beekdalgronden is slecht door de aanwezigheid van lemlagen in de ondergrond en de constante afvoer van een oppervlakkig afwaterende kwelstroom vanuit het Vijlenerbos. De nog watervoerende poelen met Vinpootsalamanders op de helling worden gevoed vanuit kwel in de ondergrond. De onder-

houdstoestand van de poelen is over het algemeen slecht; ze zijn dichtgeslibd met bladafval, te klein of vallen droog.

Het herstelproject beoogt de huidige voortplantingswateren te handhaven en de kansen voor kolonisatie van andere wateren in de directe omgeving te vergroten.

OPSCHONEN, UITGRAVEN EN WATERDICHT MAKEN

In oktober 1997 zijn vier nieuwe bospoelen aangelegd en zes bestaande poelen opgeknapt (opgeschoond, groter gemaakt of van een waterdichte laag voorzien). Van de zes bestaande poelen zijn er drie in eigendom van Staatsbosbeheer en drie liggen in particulier terrein. De vier nieuwe poelen zijn aangelegd in terreinen van Staatsbosbeheer (figuur 2). De poelen zijn waterdicht gemaakt met 1.5 mm dikke folie, twee fibertextmatten en worteldoek. De totale projectkosten bedroegen f 61.000.

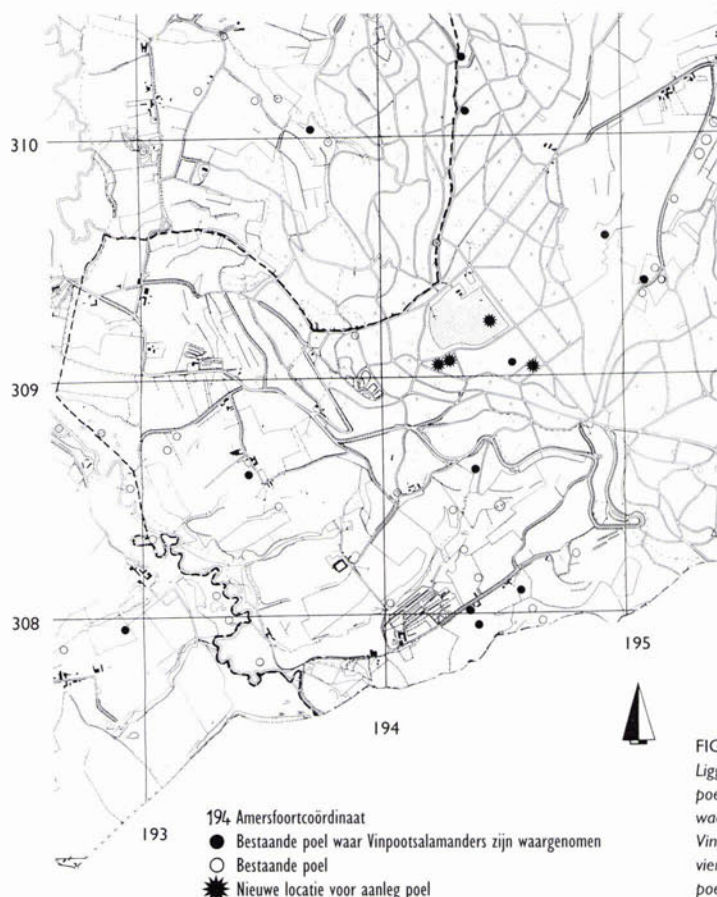
ONDERZOEK

De verspreidingsgegevens zijn afkomstig van het Natuurhistorisch Genootschap en Staatsbosbeheer. Literatuuronderzoek heeft nog een aantal niet gedocumenteerde waarnemingen aan het licht gebracht (BACKERRA, 1997). In monitoringonderzoek om het effect van de herstel- en inrichtingsmaatregelen op populatieniveau te volgen is (nog) niet voorzien. Wellicht dat leden van de Herpetologische Studiegroep kans zien een periodieke bemonstering van de poelen uit te voeren.

AAPJESORCHIS

De enige vindplaats in Nederland van de Aapjesorchis *Orchis simia* (Rode lijst categorie 4; potentieel bedreigd) is de Schiepersberg bij Cadier en Keer. Op een restant van een voormalig kalkgrasland handhaaft zich een moederplant en een kleine populatie van circa 40 exemplaren. Het aandeel bloeiende planten varieert jaarlijks sterk van 3% tot 35%. Op het terrein zijn nog diverse andere aandachtsoorten aangetroffen, zoals Donderkruid *Inula conyzia*, Zeegroene zegge *Carex flacca*, Ruw vergeet-mij-nietje *Myosotis ramosissima*, Ruige scheefkelk *Arabis hirsuta* en Bevertjes *Briza media*.

De laatste jaren gaat het niet goed met de populatie. Nieuwe vestigingen zijn uitgebleven en enkele 'oudere' planten zijn verdwenen. Op de kalkhelling is sprake van een

FIGUUR 2.
Ligging van de bestaande
poelen met en zonder
waarnemingen van de
Vinpootsalamander en de
vier nieuw aangelegde
poelen.

sterke verruiging door het uitblijven van een structureel maai-beheer. Bovendien is ongeveer de helft van de helling als potentiële vestingsplaats ongeschikt geworden door opslag van bos. Op kleine schaal wordt maaiwerk uitgevoerd door vrijwilligers van de Vereniging Natuurbehoud Cadier en Keer. Deze inspanning is echter onvoldoende om de populatie op de lange termijn veilig te stellen.

KALKHELLING

In de periode augustus 1997-februari 1998 is het verruigde kalkgrasland in twee ronden gemaaid. Het maaisel is daarbij afgevoerd. In het verleden is opslag van jonge bomen op de kalkhelling verwijderd en op hopen gelegd aan de voet van de helling in het aangrenzende essenbos. Ook deze takkenhopen zijn verwijderd en het materiaal is afgevoerd. Over een oppervlakte van 0.3 ha aan de oostzijde van de standplaats is dichte opslag van onder andere vlier en meidoorn in zijn geheel verwijderd. Hierdoor zijn weer enkele dazomende krietlagen vrijgesteld en is de oppervlakte voor de ontwikkeling van kalkgrasland verdubbeld. Om de helling ook in de toekomst open te houden zullen mergellandschappen van het Limburgs Landschap worden ingezet. Het Limburgs Landschap is in overleg met de gemeente Margraten om het terrein in erfpacht te krijgen. Het project is onder regie van de stichting IKL uitgevoerd door een hoveniersbedrijf. Wetenschappelijk advies is ingewonnen bij de Universiteit Utrecht. De uitvoeringskosten bedroegen f 19.000.

GEGEVENS

De verspreidingsgegevens zijn afkomstig van de Provincie Limburg, afdeling Groen en Jo Willems van de Vakgroep Botanische Ecologie en Evolutiebiologie van de Universiteit Utrecht. Jo Willems volgt jaarlijks de toestand van de populatie. Bovendien worden regelmatig kleine grondmonsters genomen voor onderzoek naar de zaadvoorraad op de kalkhelling.

VOORJAARSFLORA KOELEBOS

Het Koelebos bij Bemelen wordt gerekend tot het droge Gewoon Eiken-Haagbeukenbos (*Stellario-Carpinetum*), eventueel als overgang naar het vochtigere Esdoorn-Essenbos (*Querceto-carpinetum stachyetosum*). Enkele zeldzame, kalkindicator, vroeger voorkomen-

FOTO 2

In de winter van 1997 is een deel van het leefgebied van de Rosse sprinkhaan moedwillig in brand gestoken. Waarschijnlijk verklaart het regelmatig optreden van deze branden de lage dichtheid waarin de Rosse sprinkhaan op deze plaats wordt aangetroffen (foto IKL).

de soorten, zoals Eenbloemig parelgras *Melica uniflora*, Bosbingelkruid *Mercurialis perennis* en Heelkruid *Sanicula europaea* zijn verdwenen. Zeldzame of kenmerkende soorten die in aantal achteruit zijn gegaan zijn: Bosvergeetmij-nietje *Myosotis sylvatica*, Boszegge *Carex sylvatica*, Eenbes *Paris quadrifolia*, Gevlekte aronskelk *Arum maculatum*, Grote keverorchis *Listera ovata*, Ruig hertschooi *Hypericum hirsutum*, Slanke sleutelbloem *Primula elatior* en Drienerfmuur *Moehringia trinervia*. De karakteristieke, aan kalk gebonden voorjaarsflora is sterk in kwaliteit achteruit gegaan als gevolg van vermessing en verzuring. Ontwikkelingen die hiermee samenhangen zijn uitbreiding van stikstofminnende soorten (aalbes) en ophoping van de strooisellaag. Plaatselijk domineren jonge esdoorns de struiklaag. Met het herstelbeheer wordt beoogd de aan kalk gebonden potentiële voorjaarsflora te ontwikkelen. Fauna-elementen die aan oud bos gebonden zijn (bosvogels én

boombewonende vleermuizen) mogen hier echter niet onder lijden.

KLEINSCHALIG HAKHOUTBEHEER

In de kalkrijkste en soortenrijkste delen van de Koelebos zijn de volgende maatregelen uitgevoerd: aalbes in combinatie met strooisellaag verwijderen, kleinschalig hakhoutbeheer en oude esdoorns ringen. Deze werkzaamheden zijn uitgevoerd in oktober 1997. Als vervolgbeheer wordt een tijdelijk raster geplaatst om winterbegrazing met mergellandschappen mogelijk te maken. De meest ingrijpende maatregelen in de huidige bosstructuur (kleinschalig hakhoutbeheer en verwijderen aalbes in combinatie met strooisellaag) zijn uitgevoerd in de bosgedeelten met de meeste indicatorsoorten. Het hakhoutbeheer was beperkt tot de struiklaag (vooral esdoorn *Acer pseudoplatanus* en *Acer campestre* en Hazelaar *Corylus avellana*). Maximaal 30-50% van de struiklaag is afgezet.

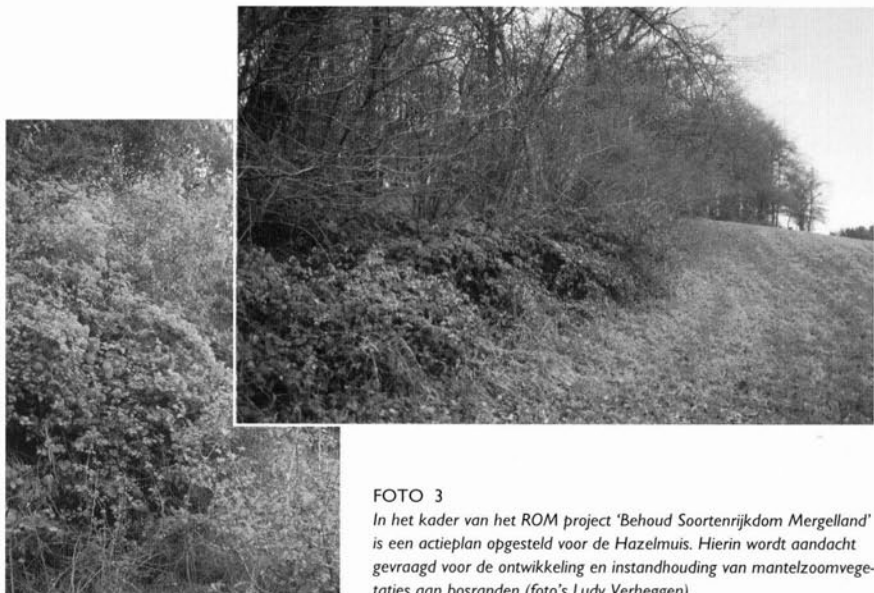

FOTO 3

In het kader van het ROM project 'Behoud Soortenrijkdom Mergelland' is een actieplan opgesteld voor de Hazelmuis. Hierin wordt aandacht gevraagd voor de ontwikkeling en instandhouding van mantelzoomvegetaties aan bosranden (foto's Ludy Verheggen).

FOTO 4
Een peloton studenten van Circumflex (Rijksuniversiteit Limburg) steekt de handen uit de mouwen ten behoeve van de Hazelmuis in de Houbenderheide bij Gulpen. In het verleden in de bosrand gedumpt snoeiafval wordt op takkenrillen gelegd om zo de ontwikkeling van een mantelzoomvegetatie meer kansen te geven (foto IKL).

Oude volwassen bomen (esdoorns en essen) zijn gehandhaafd. Een tiental esdoorns is gerind.

ORGANISATIE

Het project is in eerste instantie ingediend door het Limburgs Landschap. De stichting IKL heeft de maatregelen in het oorspronkelijke projectvoorstel (hakhoutbeheer ten behoeve van voorjaarsflora) afgestemd op de actuele faunawaarden (bosvogels en vleermuizen). De maatregelen zijn onder regie van IKL uitgevoerd door een hoveniersbedrijf. De kosten voor uitvoering van het project bedroegen f 20.000. Het tijdelijk raster is geplaatst door het Limburgs Landschap. Het vervolgbeheer, te weten voortzetting van het kleinschalig hakhoutbeheer, neemt het Limburgs Landschap op in haar beheersplanning.

KARTERING

In 1989 is een kwalitatieve kartering uitgevoerd door medewerkers van de Provincie

Limburg. Stichting de Lierlei heeft in 1997 een uitgebreide kartering uitgevoerd in het kader van het herstelproject (ADAMS, 1997). Monitoring zal plaatsvinden door het Limburgs Landschap. In 1998 zal deze inventarisatie het karakter houden van een kwalitatieve kartering.

ROSSE SPRINKHAAN

De enige vindplaats in Nederland van de Rosse sprinkhaan *Gomphocerippus rufus* ligt bij Schin op Geul. Op de taluds van de spoorlijn en aangrenzende bermen en taluds van wegen en graslanden handhaaft zich een populatie van enkele tientallen individuen. De Rosse sprinkhaan staat als gevoelig vermeld op de Rode lijst (ODÉ, 1996).

Door de beperkte oppervlakte van het leefgebied (ca. 5 ha) en het te vroeg in het jaar en grootschalig maaien van de taluds is de kans op uitsterven van de populatie als gevolg van een calamiteit (bijvoorbeeld berm-

brand) groot. Bermbranden blijken regelmatig in de winter voor te komen in de taluds die grenzen aan een grasland van de Vereniging Natuurmonumenten. Een andere bedreiging was dat de gemeente Valkenburg een deel van het leefgebied wilde beplanten met bosplantsoen. Bovendien hebben de taluds te lijden onder vermessing en het omploegen van de rand vanuit de aanliggende akker. De Rosse sprinkhaan is gebonden aan droge graslanden met open zandige plekken voor het afzetten van eieren. De soort verdraagt verspreide opslag van struikwelen, maar bij verdergaande successie naar bos verdwijnt hij.

MOZAÏEK

Voor het actuele en potentiële leefgebied langs de spoorlijn is een gefaseerd maaischema opgesteld, waarbij stroken van maximaal 5 are in een cyclus van vier jaar worden gemaaid. Het beheer van het overgrote deel van de taluds van de spoorlijn is door NS Railinfrabeheer en NS Rail Vastgoed in beheer gegeven aan de stichting IKL. Het maaisel wordt daarbij afgevoerd. Gemaaid wordt in de periode nadat de eieren zijn afgezet (september-oktober). Bij het maaien wordt een mozaïek van halfhoge, maar vrij ijle vegetaties op plekken met veel zoninstraling, samen met beschutte en zelfs beschaduwde plekken nagestreefd.

Een aan het actuele leefgebied grenzende strook glanshaverhooiland van 5 meter breed is door de Vereniging Natuurmonumenten ingerasterd en wordt opgenomen in het gefaseerde maaischema.

De Dienst Landelijk Gebied tot slot is verzocht acquisitie te voeren voor het afsluiten van beheerspakketten voor randenbeheer in de aangrenzende intensief bewerkte akker.

De projectkosten voor 1997 bedroegen f 5.000. Het vervolgbeheer in de periode 1998-2000 wordt uitgevoerd door de stichting IKL in het kader van haar uitvoeringsplan voor de gemeente Valkenburg.

EIS

Verspreidingsgegevens zijn beschikbaar gesteld door de Sprinkhanenwerkgroep van het Natuurhistorisch Genootschap en de European Invertebrate Survey (EIS)-Nederland. In 1997 is een kwalitatieve kartering uitgevoerd door medewerkers van de stichting IKL en de EIS om tenminste de grenzen van het huidige verspreidingsgebied van de Rosse sprinkhaan in kaart te brengen. Leden van het Natuurhistorisch Genootschap en medewerkers van de EIS zullen periodiek bemonsteringen

FOTO 5
In 1997 zijn in het Mergelland 250 nestkasten voor de Steenuil geplaatst. De nestkasten worden gecontroleerd door vrijwilligers van de Kerkuilenwerkgroep (foto IKL).

TABEL III

(Relatieve) presentie van vleermuizen op kerkzolders (N=55) in het Mergelland in de periode 1986-1997.

	Aantal	Kerken
	N	%
Gewone grootoorvleermuis	26	47
Gewone baardvleermuis	3	6
Grijze grootoorvleermuis	4	7
Vale vleermuis	1	2
Ingekorven vleermuis	1	2
Franjestaart	1	2
Niet bezet	25	45

blijven uitvoeren. In 1998 zal de EIS een monitoringonderzoek starten.

VLEERMUIZEN OP KERKZOLDERS

Kerkzolders en -torens worden door vleermuizen gebruikt als zomerverblijfplaats ((kraam)kolonie of tussenkwartier). In het Mergelland gaat het om de volgende soorten: Gewone grootoorvleermuis *Plecotus auritus*, Gewone baardvleermuis *Myotis mystacinus*, Grijze grootoorvleermuis *Plecotus austriacus*, Vale vleermuis *Myotis myotis*, Ingekorven vleermuis *Myotis emarginatus* en Franjestaart *Myotis nattereri* (HOOGVEEN, 1997; tabel III).

Al deze soorten staan vermeld op de Rode lijst (HOLLANDER & VAN DER REEST, 1994). Een andere op kerkzolders te verwachten bedreigde soort is de Grote hoefijzerneus. Deze soort is weliswaar uitgestorven in Nederland, maar hij lijkt zich in België in noordelijke richting uit te breiden. Het zwaartepunt van de verspreiding van de Vale vleermuis, Grijze grootoorvleermuis en Ingekorven vleermuis in Nederland ligt in Limburg.

FOTO 6
De Gewone grootoorvleermuis is de meest aangetroffen soort op kerkzolders in het Mergelland (foto's Ludy Verheggen).

Ook voor de Gewone grootoorvleermuis en Gewone baardvleermuis heeft Limburg een nationale verantwoordelijkheid, omdat een meer dan evenredig deel van de landelijk bezette uurhokken in de zomer in Limburg ligt (LIMPENS *et al.*, 1997).

Sinds de jaren zestig is het aantal zomerverblijfplaatsen van vleermuizen op kerken in het Mergelland met tenminste 28% afgenomen. Een belangrijke oorzaak voor deze achteruitgang is het afsluiten van kerkzolders en -torens voor duiven en andere vogels, om overlast van mest en nesten tegen te gaan. Alle kerken zijn vanaf de jaren zeventig gelijktijdig met restauraties afgesloten voor vleermuizen. Potentiële in- en uitvliegopeningen zijn in de meeste gevallen afgesloten met gaas, glas of hout (HOOGVEEN & VERHEGGEN, 1997). Hierdoor zijn (kraam)kolonies verdwenen en zijn nieuwe vestigingsmogelijkheden afgenomen. In een aantal kerken zijn des-

ondanks nog invliegopeningen, onder dakenranden bijvoorbeeld, gehandhaafd. Het gevaar bestaat dat deze bij toekomstige renovaties alsnog zullen worden afgesloten.

Door kerken weer open te stellen voor vleermuizen worden de kansen op nieuwe vestigingen van (kraam)kolonies vergroot. Door permanente in- en uitvliegopeningen te creëren op plekken waar momenteel alleen toevallige openingen bestaan, kan een kerk haar functie als verblijfplaats voor vleermuizen blijven behouden. Een nieuwe publiciteitsactie vergroot bovendien het draagvlak voor vleermuisbescherming bij kerkgemeenten en het grote publiek.

NONNEVOTTEN

Op 28 kerken in het Mergelland zijn de volgende maatregelen uitgevoerd (afhankelijk van de aangetroffen uitgangssituatie al of niet in combinatie met elkaar):

FOTO 7
Openingen in zijkapellen van kerkzolders fungeren als in- en uitvliegopeningen voor vleermuizen. Door de grootte aan te passen zijn deze ontoegankelijk voor duiven. Bovendien worden donkere kerkzolders gemeden door duiven (foto IKL).

FOTO 8
Pastoor van den Hoven inspecteert zijn kerkzolder op mest van vleermuizen. In verband met onder andere de aanwezigheid van twee kraamkolonies van de Gewone baardvleermuis en de Gewone grootoorvleermuis is een vlinder aangebracht (foto Ludy Verheggen).

FOTO 9
Vrijstelling van de
kalkhelling op de
Schiepersberg ten behoeve
van de Aapjesorchis
(foto IKL).

- verwijderen van afsluiting voor invliegopening (in de vorm van bloemmotief) van houten luiken in zijkapellen van zolder;
- aanbrengen van bloemmotief in zijkapellen;
- glas of gaas in zijkapellen of ramen vervangen door invliegplanken of lamellen;
- aanbrengen van monnikskappen of nonnevotten (een verhoogde dakpan met een opening naar buiten toe die oorspronkelijk diende als ventilatie-opening) in luik van kerktoeren of dak van zolder;
- aanbrengen van mestvlonder in toren en zolder.

Zes van de 34 benaderde kerkbesturen hebben geen toestemming verleend voor uitvoering van de voorgestelde maatregelen. Met de stichting Monumentenwacht Limburg is een registratiesysteem voor vleermuizen op kerken in Limburg opgezet. Indien medewerkers van de Monumentenwacht vleermuizen op kerken aantreffen, wordt dit gemeld aan de stichting IKL. Voor acquisitie naar de kerkgemeenten toe werd de brochure 'Vleermui-

zen in huis' van de Provincie Noord-Holland aangeschaft.

De inrichtingsmaatregelen zijn onder regie van de stichting IKL en een architectenbureau uitgevoerd door een aannemersbedrijf. Een niet onbelangrijke bijdrage in Valkenburg leverde de Vereniging Natuurbehoud Schin op Geul door inzet van vrijwilligers bij het transporteren van materiaal. De totale projectkosten bedroegen f 61.000. Hiervan kwam 60% voor rekening van inrichtingsmaatregelen op één kerk. De kosten voor het aanbrengen van in- en uitvliegopeningen per kerk varieerden van f 500 tot f 2.000.

MONITORING

Voor verspreidingsgegevens uit de perioden 1960-1986 en 1986-1996 zijn de archieven geraadpleegd van de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN), de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. In 1997 is een inventarisatie uitgevoerd door de stichting IKL. De ker-

ken worden vanaf 1997 jaarlijks geïnventariseerd door vrijwilligers in het kader van het landelijke Zoogdiermonitoringproject van de VZZ.

ROL VAN VRIJWILLIGERSORGANISATIES: EEN OPROEP

De stichting IKL heeft met het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg afspraken gemaakt over de uitwisseling van gegevens. De stichting IKL vraagt projectmatig gegevens aan bij het NHG en als tegenprestatie worden de door de projecten gegenereerde en anderszins door IKL verzamelde waarnemingen aan het NHG geleverd. Ook gegevens van Particuliere Gegevensbeheerders Organisaties in Nederland, zoals VZZ, EIS-Nederland en de Vlinderstichting, worden gebruikt voor het opstellen van projectplannen. Indirect kunnen vrijwilligers op deze manier een belangrijke bijdrage leveren aan de totstandkoming van soortgerichte uitvoeringsprojecten. Dit kan echter worden uitgebreid tot een actieve rol waarbij ook daadwerkelijk plannen en suggesties voor soortgerichte projecten kunnen worden ingediend bij de stichting IKL. Van deze mogelijkheid is tot nu toe geen gebruik gemaakt.

De voorstellen kunnen betrekking hebben op particuliere terreinen, maar ook op terreinen van natuurbeschermingsorganisaties. Het betreft nadrukkelijk géén uitgewerkte voorstellen, maar suggesties voor potentiële op de uitvoering gerichte projecten voor Rode lijst-soorten (flora en fauna).

Wij doen hierbij een oproep aan leden van vrijwilligersorganisaties om ideeën en wensen voor soortgerichte projecten aan te melden bij de stichting IKL. De coördinator stelt vervolgens een projectbeschrijving op. Na vaststelling door de ROM-werkgroep 'Behoud Soortenrijkdom Mergelland', wordt een subsidieaanvraag ingediend bij de Provincie Limburg en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Vooralsnog heeft deze oproep alleen betrekking op het Mergelland. Maar vanaf 1999 heeft de stichting IKL het voornemen de gecoördineerde aanpak van soortenbescherming uit te breiden naar heel Limburg.

Voorstellen kunt u telefonisch of schriftelijk indienen bij de stichting IKL, t.a.v. Ludy Verheggen, postbus 154, 6040 AD Roermond (0475-352000).

FOTO 10
Kleinschalig hakhoutbeheer ten behoeve van
kalk gebonden
voorjaarsflora in het
Koelebos bij Bemelen
(foto IKL).

DANKWOORD

Het project 'Behoud Soortenrijkdom Mergelland' is mogelijk gemaakt door bijdragen van het Ministerie van LNV, de Provincie Limburg, Waterschap Roer en Overmaas, Zuiveringschap Limburg, Vereniging Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Stichting het Limburgs Landschap en de gemeenten in het Mergelland. De werkgroep 'Behoud Soortenrijkdom Mergelland' had in 1997 de volgende samenstelling: Victor Coenen (ROM-Mergelland), Jo van der Coelen (Provincie Limburg), Leo Wijlaars (LNV Directie Zuid), Philip Bossenbroek/Gerard Jonkman (Staatsbosbeheer), Leen Bakker/Bert Kruijntjens (Vereniging Natuurmonumenten), Arjan Ova (Stichting het Limburgs Landschap), Onneke Driessen (Zuiveringschap Limburg), Rob Gubbels (Waterschap Roer en Overmaas), Pierre Grooten (Mergelland-gemeenten), Henk Schmitz (stichting IKL) en Ludy Verheggen (stichting IKL).

Een speciaal woord van dank gaat uit naar de volgende personen voor hun advies en ondersteuning bij voorbereidende werkzaamheden: Maurice Backerra (stagiaire IAHL-Velp), Ruud Foppen (Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek-Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Huub Gilissen (Kerkuilenwerkgroep-NHG), Bart Graatsma (NHG), Roel Steverink (NHG), Nicolette Hoogveen (Rijkshogeschool IJsseland), Stef Keulen (Nederlandse Malacologische Vereniging), Roy Kleuters (EIS-Nederland), Baudewijn Odé (EIS-Nederland), Kars Veling (Vlinderstichting), Dennis Wansink (VZZ) en Jo Willems (Universiteit Utrecht).

SUMMARY

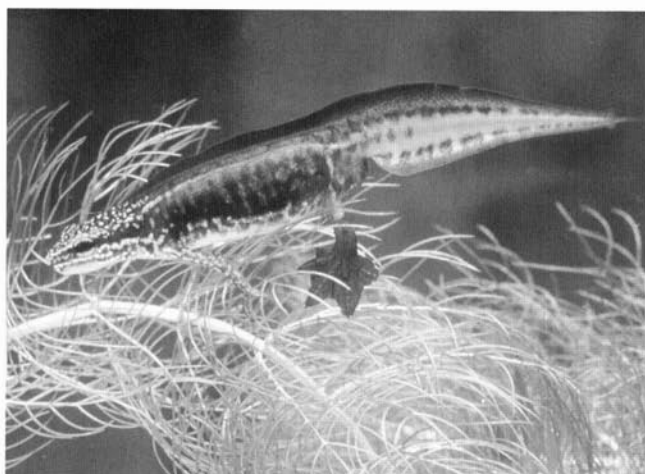
SPECIES CONSERVATION IN THE MERGELLAND AREA, 1996-1999

In 1996, the Limburg provincial authorities initiated an action programme in the Mergelland area, the southernmost part of the province, to protect species (both flora and fauna) threatened with extinction. The aim of the programme was to stimulate the development and implementation of species-specific action plans. The plans were developed and implemented by the Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen (Limburg Foundation for the Preservation of Small-Scale Landscape Elements; IKL).

In 1997, the first year of the programme, IKL executed a total of 66 projects, involving a broad range of species, mainly mammals and plants. This article highlights some of this action plans, viz. those for *Triturus*

FOTO 11

Van de Vinpootsalamander treffen we nog maar enkele vindplaatsen aan in het Mergelland (foto IKL).

vulgaris (involving conservation of existing ponds and creating new ones), *Orchis Simia* (management of chalk grassland), *Paris Quadrifolia*, *Polygonatum multiflorum*, *Carex sylvatica* and *Hypericum hirsutum* (small-scale coppice management), *Gomphocerippus rufus* (management of meadows and roadsides) and church-dwelling bats (improving the accessibility of church attics and towers for *Myotis mystacinus/brandtii*, *Myotis nattereri*, *Myotis myotis*, *Myotis Emarginatus* and *Rhinolophus ferrumequinum*). Other action plans concerned *Musccardinus avellanarius*, *Martes martes*, *Vertigo moulinsiana*, *Carex flava*, *Carex lepidocarpa* and *Thymus praecox*. The programme has been continued in 1998, and as of 1999 the area covered by the programme will be extended to the central and northern parts of the province.

LITERATUUR

- ADAMS A., 1997. Herintroductie van hakhoutbeheer in de Koelebos bij Bemelen. Stichting de Lierelei, Heerlen.
- BAARSPUL, A.N.J. & C.P.M. ZON, 1997. Boomarter actieplan ROM-Mergelland. VZZ-mededeling 14. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Utrecht.
- BACKERRA, M., 1997. Vinpootsalamanders in het Mergelland; behoud van een zeldzame soort. Stichting IKL/IAHL Velp, Roermond.
- COELEN, J.E.M. VAN DER (red.), 1992. Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg/Stichting RAVON, Maastricht/Nijmegen.
- HOLLANDER, H. & P. VAN DER REEST, 1994. Rode lijst van bedreigde zoogdieren in Nederland. Mededeling nr. 15, Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Utrecht.
- HOM, C.C., P.H.C. LINA, G. VAN OMMERING, R.C.M. CREEMERS & H.J.R. LENDERS, 1996. Bedreigde en kwetsbare reptielen en amfibieën in Nederland; Toelichting op de Rode lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 25. IKC-Natuurbeheer, Wageningen.
- HOOGVEEN, N., 1997. Vleermuizen kunnen weer naar de kerk. Stichting IKL/Rijkshogeschool IJsseland, Roermond/Deventer.

HOOGVEEN, N. & L.S.G.M. VERHEGGEN, 1997. Vleermuizen kunnen weer naar de kerk. Zoogdier 8 (4): 7-11.

LIMPENS, H.J.G.A., K. MOSTERT & W. BONGERS, 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen; onderzoek naar verspreiding en ecologie. KNNV, Utrecht.

ODÉ, B., 1996. Bedreigde en kwetsbare sprinkhanen en krekels in Nederland; voorstel voor een rode lijst (basisrapport). EIS-Nederland, Leiden.

STICHTING IKL, 1997. Actieplan hazelmuis. ROM-Mergelland, Plateau van Epenerheide 1997. Stichting IKL, Roermond.

VLINDERSTICHTING, 1997. Mogelijkheden herstel dagvlinders in ROM-gebied Mergelland. Rapportnr. VS 97.08. Vlinderstichting, Wageningen.

FOTO 12

Door bomen te ringen, zoals deze Esdoorn in het Koelebos, kan de boom zijn functie als verblijfplaats voor vleermuizen en nestplaats voor hollenbroeders behouden, en wordt tegelijkertijd zaadsetting tegengegaan (foto IKL).